

Одинцова І. М.,
ад'юнкт
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
адвокат

НАЯВНІСТЬ ВИНЯТКОВИХ ПРАВ СТОРОНИ ЗАХИСТУ ЯК ОBOB'ЯЗKOBA УMOBA ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

EXCLUSIVE RIGHTS BY DEFENSE AS A PREREQUISITE TO ENSURE PRINCIPLES OF PROCEDURAL EQUALITY AND ADVERSARIAL PRINCIPLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

У статті висвітлюються проблеми забезпечення стороною захисту засад змагальності та процесуальної рівності сторін, законодавчого врегулювання цих принципів у кримінальному процесі, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та Конституції України.

Ключові слова: сторона захисту, сторона обвинувачення, виняткові права сторони захисту, поведінка учасників кримінального провадження.

В статье освещаются проблемы обеспечения стороной защиты принципов состязательности и процессуального равенства сторон, законодательного урегулирования этих принципов в уголовном процессе, приведения его в соответствие с международными стандартами и Конституцией Украины.

Ключевые слова: сторона защиты, сторона обвинения, исключительные права стороны защиты, поведение участников уголовного производства.

The article highlights challenges of ensuring defense of principles of adversarial proceedings and procedural equality of parties, legislative settlement of those principles in criminal proceedings, to bring it into line with international standards and Constitution of Ukraine.

Key words: defense, prosecution, exclusive rights of defence, conduct of criminal proceedings.

Постановка проблеми. У зв'язку з розширенням у чинному кримінально-процесуальному законодавстві прав сторони захисту виникає можливість для неоднозначного застосування норм нового Кримінального кодексу України сторонами та учасниками кримінального судочинства. А тому, безперечно, всіма суб'єктами кримінального процесу повинні неупереджено дотримуватися принципи процесуальної рівності та змагальності сторін. На підставі цього в статті детально конкретизуються дії сторони захисту із забезпечення вказаних принципів.

Актуальність досліджуваної проблеми. Досить часто як під час досудового розслідування кримінального провадження, так і на стадії судового розгляду справи суб'єктами кримінального судочинства порушуються принципи процесуальної рівності та змагальності сторін, що полягає в неналежності здійснення в змагальній формі ініціативи й активності осіб, що беруть участь у справі, та суду при здійсненні прав і виконанні обов'язків щодо визначення кола обставин, які мають значення для вирішення справи, та відносно збирання, дослідження і оцінки доказів, що підтверджують або спростовують ці обставини.

Аналізуючи положення Кримінально-процесуального кодексу України, можна помітити, що сторона захисту наділяється такими правами, якими не володіє сторона обвинувачення (наприклад, підсудний у певних випадках має право обирати одноособовий чи колегіальний розгляд справи, має право на останнє слово тощо). Спробуємо з'ясувати, чому саме так вчинив законодавець, і чи не буде це порушувати принципу змагальності.

Мета роботи – дослідити та проаналізувати наявність переваг у частині виняткових прав захисту та їх місце в кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним Законом України визначено головний обов'язок держави, який полягає в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України). З прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України кримінальний процес, як діяльність уповноважених на те осіб, почав набувати помітніших демократичних рис. Почався перехід від слідчо-розшукового типу процесу, де основою слугували розшукові елементи (фактично необмежені права прокурора протиставлялися мінімальним пра-

вам обвинуваченого) і який був характерним для пострадянського періоду, до публічно-змагального, у якому домінує засада змагальності, і обвинувачений наділений комплексом суттєвих прав, якими він на практиці може користуватися як сторона процесу.

Цілком очевидно, що принцип змагальності є єдиним, комплексним, а елементи його змісту – наявність сторін та їх активність – нерозривно пов'язані між собою. Зміст принципу змагальності полягає в такій організації кримінально-процесуальної діяльності, яка передбачає протиставлення правових позицій сторін, що виконують функції обвинувачення та захисту, і вирішення такого спору судом, що виконує функцію правосуддя. Тому може вважатися недостатньо аргументованою точка зору, відповідно до якої наведені загальні положення, що характеризують принцип змагальності, визнаються її складовими елементами, а не правовими гарантіями її реалізації. Правові гарантії є цілісною системою юридико-соціальних заходів різної функціональної спрямованості, що має здатність запровадження у практику соціальних відносин нормативних установлень законодавця.

Аналізуючи положення Кримінально-процесуального кодексу України, можна дійти висновку, що сторона захисту наділяється такими правами, якими не володіє сторона обвинувачення (наприклад, підсудний у певних випадках має право обирати одноособовий чи колегіальний розгляд справи, має право на останнє слово тощо). Спробуємо з'ясувати, чому саме так вчинив законодавець, і чи не буде це порушувати принципу змагальності.

Зазначимо, що рушійною силою кримінального процесу є засада публічності (офіційності). У ст. 214 КПК України закріплені обов'язок відповідних державних органів та посадових осіб невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язання внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Отже, потерпілій від злочину стороні держава зобов'язана надавати офіційний захист і підтримку, незалежно від її бажання, а органи дізнання, слідчі та прокурори, які є стороною обвинувачення, наділені владними повноваженнями для розслідування злочину (порушують кримінальне провадження, проводять слідчі дії, мають право обирати запобіжні заходи у порядку, встановленому законом тощо). При таких обставинах сторона кримінального переслідування, за плечима якої стоїть держава, фактично набагато сильніша за захист.

Отже, для того, щоб процес мав змагальний характер, у кримінальному

судочинстві, на відміну від цивільного, де рівність сторін досягається за рахунок надання сторонам рівних прав, сторона захисту наділяється певними перевагами («*favor defensionis*»). Деякими з переваг і будуть виняткові права захисту. Аналізу-

ючи вищевикладене, можливо дійти висновку, що твердження, яке сформулював М.П. Бобильов про те, що законодавець проявив непослідовність у реалізації принципу змагальності і наділив одну сторону – сторону захисту – значно більшими можливостями [1, с. 28–29], є недоречним.

Одним із виняткових прав захисту, як уже було зазначено, є право обвинуваченого обирати одноособовий чи колегіальний розгляд у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше, ніж на десять років. Про право заявити таке клопотання слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому під час оголошення про закінчення досудового розслідування і пред'явлення матеріалів справи для ознайомлення, про що зазначають у відповідному протоколі (ст. 218 КПК України).

У судових дебатах, як у суді першої, так і апеляційної інстанції, захисник виступає з промовою після обвинувача. І якщо після цього прокурор ще раз візьме слово – для заперечення, суд зобов'язаний надати можливість захисникові висловитися з тією метою, щоб судові дебати закінчилися його виступом. Право останньої репліки у судових дебатах завжди належить підсудному. Перед видаленням до нарадчої кімнати для постановлення вироку суд зобов'язаний надати підсудному останнє слово. Ненадання підсудному можливості виступити у судових дебатах із останнім словом є істотним порушенням кримінально-процесуального закону і тягне скасування вироку (абз. 2 п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 24 жовтня 2003 р. «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві»).

Право виступати останнім у судових дебатах та право на останнє слово є надзвичайно важливими для захисту, адже зрозуміло те, що за інших рівних умов найбільше впливає на свідомість людини та інформація, яку вона отримує останньою. А отже, обґрунтовано та юридично грамотно здійснена промова захисника чи останнє слово підсудного можуть змістовно вплинути на висновки суду, особливо, якщо до складу суду входять присяжні чи народні засідателі.

Аналізуючи положення кримінально-процесуального законодавства України, що регулюють провадження з перевірки вироків, постанов і ухвал суду, можна помітити, що сторона захисту і тут має певні переваги. Зокрема, згідно зі ст. 393 КПК України засуджений має право подавати апеляцію у межах, що стосується його інтересів, а потерпілій – лише у межах вимог, заявлених ним у суді першої інстанції. Апеляцію на вирок відповідні особи мають право подати протягом п'ятнадцяти днів із моменту проголошення вироку, а засуджений, який перебуває під вартою – в цей же строк, але з моменту отримання копії вироку ст. 395 КПК України.

Якщо підсудний не володіє мовою, якою постановлено вирок, то після його проголошення перекладач зачитує вирок підсудному його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє. Крім того, у

КПК України йдеться про обов'язковість вручення копії вироку тільки засудженому або виправданому.

Законодавчо надано можливість обвинуваченому з'явитися із зізнанням, щиро розкаятися або активно сприяти розкриттю злочину. У такому випадку це буде обставиною, що пом'якшує покарання (п. 1, ч. 1. ст. 66 КК України), яку суд зобов'язаний враховувати у разі його призначення (п. 3, ч. 1. ст. 65 КК України).

Отже, на підставі аналізу Кримінально-процесуального та Кримінального кодексів можна стверджувати, що у кримінальному судочинстві України сторона захисту наділена цілим комплексом виняткових прав, основне призначення яких – забезпечи-

ти змагальність процесу. Однак, попри наявності у сторони, що захищається, таких прав, сьогодні ще надто складно стверджувати про належну процесуальну рівність і змагальність сторін. Тому це і на даний час дає підстави вченим стверджувати, що у кримінальному процесі України досі немає реальної рівноправності, а дію принципу змагальності законодавець обмежив стадією судового розгляду [7, с. 94; 9, с. 11–17]. З огляду на це, ініціаторам та укладачам нового Кримінально-процесуального кодексу України варто було б приділити більшу увагу правовому становищу сторони захисту, особливо це стосується стадії досудового розірвання кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бобылев М.П. В чью пользу состязательность в уголовном процессе? // Законность. – 2003. – № 11. – С. 28–29.
2. Гловацький І.Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.
3. Костін М.В. Допустимість способів захисту обвинуваченого для забезпечення його публічних та особистих інтересів // Право України. – 2006. – № 8. – С. 99–101.
4. Тертишник В.М. Захисник у змагальному кримінальному процесі / В.М. Тертишник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 90–95.
5. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
6. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: моногр. – К., 2004. – 86 с.
7. Попелюшко В.О. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі? // Право України. – 2006. – № 3. – С. 94–97.
8. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. – СПб.: Изд-во «Альфа», 2000. – 112 с.
9. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. – Харків: Право, 2008. – 296 с.
10. Фріс П.Л., Малєєв А.Ю. Питання реформування кримінально-процесуального законодавства України... // Адвокат. – 2002. – № 1. – С. 11–17.